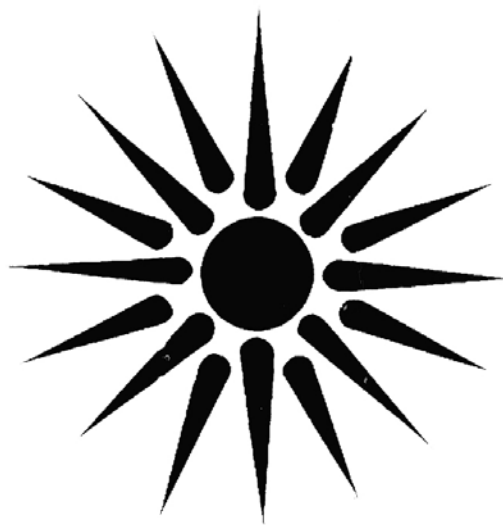

*Холокауст на
Македонските
Евреи*

Мартин Треневски

ХОЛОКАУСТ НА МАКЕДОНСКИТЕ ЕВРЕИ

Published by:

Risto Stefov Publications
rstefov@hotmail.com

Toronto, Canada

All rights reserved. No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording or by any information storage and retrieval system without written consent from the author, except for the inclusion of brief and documented quotations in a review.

Copyright © 2016 Martin Trenevski

e-book edition

***

November 8, 2016

***

СОДРЖИНА

ВОВЕД	5
НАСЕЛУВАЊЕТО НА ЕВРЕИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА - ЖИВОТ ДОЛГ СО МИЛЕНИУМИ	7
ВОСТАНИЕТО ПРОТИВ РИМЈАНИТЕ	7
ЕВРЕИТЕ ВО ИСТОЧНОТО И ЗАПАДНОТО РИМСКО ЦАРСТВО	8
ЗАЕДНО ЈА ДЕЛЕЛЕ СУДБИНАТА СО МАКЕДОНСКИОТ НАРОД	10
ПОРАСТОТ НА АНТИЕВРЕЈСКОТО РАСПОЛОЗЖЕНИЕ ВО КРАЛСТВОТО ЈУГОСЛАВИЈА	11
ТЕОРИСКА И „НАУЧНА„ ОДБРАНА НА АНТИСЕМИТИЗМОТ	13
СЕ ВЛОШУВА СОСТОЈБАТА НА ЕВРЕИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА	16
БУГАРСКИТЕ ФАШИСТИ ГО СТЕГААТ ОБРАЧОТ НА МАКЕДОНСКИТЕ ЕВРЕИ	19
БУГАРСКИТЕ ФАШИСТИ СИСТЕМАТСКИ ГИ УНИШТУВААТ ЕВРЕИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА	22
ПАРАЛЕЛНО СО ЕКОНОМСКИТЕ И ПОЛИТИЧКИ ОГРАНИЧУВАЊА НА ЕВРЕИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА	24
ХОЛОКАУСТОТ НА МАКЕДОНСКИТЕ ЕВРЕИ	27
ТРЕТИОТ РАЈХ ГИ БАРА ЕВРЕИТЕ ОД СВОЈАТА СОЈУЗНИЧКА БУГАРИЈА	29
11 МАРТ 1943	31
ВО СКОПСКИОТ МОНОПОЛ	33
НА ПАТ БЕЗ ПОВРАТОК	34
ЛОГОРОТ НА СМРТТА ТРЕБЛИНКА	35
ШТО СЕ СЛУЧИ СО БУГАРСКИТЕ ЕВРЕИ ВО ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА	38
СУДБИНАТА НА ЕВРЕИТЕ ВО ИТАЛИЈАНСКАТА ОКУПАЦИОНА - ЗОНА ВО ЗАПАДНА МАКЕДОНИЈА	40
ЛИКВИДАЦИЈА НА ИМОТОТ НА ДЕПОРТИРАНИТЕ ЕВРЕИ	41
ДЕПОРТАЦИЈАТА НА ЕВРЕИТЕ ОД ИСТОЧНА МАКЕДОНИЈА, ТРАКИЈА И СОЛУНСКО	42
БУГАРИТЕ ПО ЕВРЕЈСКОТО ПРАШАЊЕ ПОЕКСТРЕМНИ И ОД ГЕРМАНЦИТЕ	43

ЗЛОСТОРСТВОТО НЕ СМЕЕ ДА СЕ ЗАБОРАВИ, АЖИВОТОТ ТЕЧЕ И ПОНАТАМУ	45
ПИРАМИДАТА НА НАЦИСТИЧКАТА ВЛАСТ: ОРГАНИЗАЦИИ, УСТАНОВИ, ЛОГОРИ НА СМРТТА	46

ВОВЕД

Вие кои ги преживеавте стравотиите што ги снајдоа Евреите од Македонја и од цела Европа треба да живеете слободно во слободна Македонија, да ја обновите вашата (Еврејска) општина и да ги продолжите традициите на вашите претци.

Димитар Влахов

Овие зборови им ги упати прекалениот илинденец и револуционер Димитар Влахов на неколкумината Евреи кои ги повика во декември 1944 година со цел тие, како и оние ретките кои успеаја да се вратат живи од логорите на смртта ширум Европа, што побрзо и поуспешно да се вклопат во новата заедница. Влахов во таа прилика предложил да се организира конференција на преживеаните Евреи што, истовремено би била и основачко собрание на нивната нова Еврејска заедница (општина). Тој во таа прилика им се извинил на присутните Евреи што не ќе може лично да присуствува на основачкото собрание поради крефкото и нарушено здравје, но нагласил со искрено возбудување дека сеуште му се свежи секавањата за далечната 1910 годфина кога солунските Евреи на плеќи го понесоа на изборите за Турскиот парламент со чија помош беше избран за член на Мецлисот во Цариград.

Собранието за обнова на Еврејската општина е одржано во куќата на Евреинот Ашер Бити во некогашното Еврејско маало под скопското Кале (тврдина), каде денес се наоѓа Меморијачлниот музеј на холокаустот со почеток во 17 часот, а завршило доцна во ноќта со избор на претседател, два потпретседатели и секретар. За прв претседател на обновената Еврејска општина бил избран Ѓорѓи Блајер, за секретар неговата сопруга Лена, а за потпретседатели Јосип Грас и д-р Боро Варон.

Така, со тој настан, малата група преживеани македонски Евреи го продолжи животот во Македонија што на најголем дел нивни најблиски им беше брутално прекинат на 11 март 1943 година по долгата и внимателно подготвувана акција на бугарските фашистички окупатори и нивните нацистички германски

спонзори. Беше прекинат животот на македонските Евреи што се одвиваше непрекинато повеќе од 2.000 години. Дури 98 одсто од македонските Евреи беа испратени во логоритер на смртта. Иронијата на судбината беше навистина: животот на Евреите во Македонија што со милениуми течеше со нивните македонски и соседи и припадници на народностите беше безмилосно прекинат во еден ден, во името на една болна идеологија за “чиста раса” што ја пропагираа нацистите во Германија предводени од нивниот водач, бившиот каплар Адолф Шикелгрубер Хитлер, којшто и самиот ги немаше расчистено значењата на поимите раса, народ и нација.

Македонскиот народ и етникумите што живеат во Македонија - Албанци, Турци, Срби, Роми, Бошњаци, Евреи и други дадоа голем придонес во отпорот и победата над фашизмот. Во Македонија, во текот на Втората светска војна паднаа големи жртви во борбата против германските, италијанските и бугарските фашистички оккупатори и нивните домашни слуги кои за своите неуспеси на бојното поле, својот злосторнички бес го истураа над голоракиот народ.

Сверскиот злостор што го сторија на македонските Евреи германските и бугарските фашисти секако е еден од најголемите.

На 11ти март 1943 година беше запечатена судбината на дури 98 одсто од вкупното еврејско население во Македонија. Иронијата на судбината навистина беше безмилосна: животот на Евреите, кои повеќе од два милениуми се одвиваше на тлото на Македонија заврши за само еден ден во името на "чистата раса", или подобро кажано поради тоталното замрачување на (не) човечкиот ум!

Тој четврток, на 1 март 1943 година, повеќе стотици бугарски агенти, полицајци и фашистички војници ги собраа, после долги и систематски подготовки, речиси сите Евреи во Македонија и ги затворија во импровизираниот концентрационен логор во скопскиот Монопол - специјално подготвен за таа намера, од каде после десет дена ги депортираа во логорот на смртта Треблинка, во Полска.

Ниту еден Евреин од таму не се врати жив!

НАСЕЛУВАЊЕТО НА ЕВРЕИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА - ЖИВОТ ДОЛГ СО МИЛЕНИУМИ

Хроничарите забележиле дека првите населувања на Евреите во Македонија се случуваат уште во дамнешните антички времиња заради честите војни што се случувале во Светата земја.

Евреите се населуваа ширум античкиот свет, без татковина и земја, примани како маченици, но понекогаш и со отпори.

Историчарите не успеаа со сигурност да констатираат кога Евреите почнуваат да се иселуваат од Светата земја. Античките писатели забележале дека во колониите на Феникијците низ Средоземјето живееле Евреи. Некои историчари сметаат дека по походите на Персискиот цар Дариј дошло до големо иселување на Евреите, други пак тврдат дека до масовно иселување дошло по походот на Александар Македонски на исток, а трети тврдат дека до масовно иселување дошло по освојувањето на Ерусалим од страна на Римјаните и падот на еврејската држава.

Во третата "македонска" војна (170-186 година) пред новата ера), кога последниот Македонски цар Персеј ги загубил од Римјаните Солун, Стоби, Хераклеа, Лихнидос..., меѓу жителите затекнале и Евреи.

ВОСТАНИЕТО ПРОТИВ РИМЈАНИТЕ

Светата земја во 63 година пред новата ера ја покорил Римскиот император Помпеј, а во 40 година пред новата ера покорените Евреи дигнале востание против Римјаните кои по три години војување го задушиле во крв, а Евреите по тие случувања како робови биле депортирани ширум империјата, вклучувајќи ја и Македонија. Непосредна потврда дека Евреите во Римската империја живееле и во Македонија е писмото од Еврејскиот крал Ирод (10та година пред новата ера) до Римскиот император Калигула и пишувањето на александрискиот филозоф Филон.

Во I и во II век од новата ера Евреите повеќе пати се побуниле против Римските освојувачи, а за да ги смири состојбите во империјата царот Хадриан ги раселувал ширум Римското царство.

Не се знае точно кога Евреите се населиле во Македонија, но сосема извесно е дека во овие краишта дошле многу порадо од останатиот дел од Балканот. Евреите се една од најстарите етнички групи што живеат во Македонија.

Во текот на владеењето на римјаните Евреите живееле организирани во општини и уживале одредени права што им ги овозможувала Римската империја. Во Солун, Бер, Филипи, Стоби, Скупи, Хераклеја, Лихнидос... Еврејските општини имале автономна економска управа, па донекаде и судска управа. Им било овозможено да си ги извршуваат религиозните обреди во своите синагоги според јудејските закони. Секоја општина имала своја синагога и свои приходи, а на чело на синагогите биле Еврејски герузии, или конгрес на старците.

Во текот на ископувањата во античкиот локалитет Стоби кај велес, е откриена "Полихрамосова синагога", еден од најстарите споменици од овој вид на Балканот, за којашто се верува дека е подигната непосредно по објавувањето на Миланскиот едикт со кој императорот Константин во 313 година од новата ера го призна христијанството, но и јудаизмот за една од официјалните религии во Римската империја. Не се знае со што точно се занимавале Евреите во тој период, но се претпоставува дека биле трговци и занаетлии.

ЕВРЕИТЕ ВО ИСТОЧНОТО И ЗАПАДНОТО РИМСКО ЦАРСТВО

Во 395 година од новата ера Римското царство било поделено на источно и западно царство со престолнини во Константинопол (Цариград) и Рим. Евреите во тој период биле третирали многу лошо, а во времето на императорот Јустинијан I (483-565), постанал дел од општественото уредување. Крстоносците во текот на Првата крстоносна војна (1096-1097), според хрониките на Вилиам Тирски, со своите војски

поминале покрај Битола, каде постоела развиена Еврејска општина, ја опљачкале, а најголем дел од Евреите ги погубиле.

Македонија е земја од која потекнуваат многу познати еврејски творци - научници, патеписци, уметници. Кон крајот на XI и почетокот на XII век во Костур живеел Евреинот Тобија Бен Елијазар, познат поет и талмудист (Талмуд - Еврејско Свето писмо), а неговиот ученик Јуда Лев Мунг бил поставен за архиепископ во Охрид, по смртта на архиепископот Теофилакт Охридски.

Еден од најистакнатите Евреи од Македонија бил Јуда Бен Моше Москонароден во Охрид, голем патописец, философ, математичар и лингвист.

Познатиот македонски истражувач, академик Александар Матковски ја лансирал тезата дека големите македонски и сесловенски учители, Светите Кирил и Методиј можеби имале и еврејско потекло (Види: Историја на Евреите во Македонија, А. Матковски).

Во XIIIот и XIVот век бројот на Евреите во Македонија нагло се зголемува со приливот од Франција, Шпанија и Италија што укажува дека нивната положба во тие земји значително се влошувала. Евреи како земјоделци се споменуваат и во текот на владеењето на царот Душан во познатата Трескавецка хрисовула, документ од манастирот Трескавец, кај Прилеп.

Во XV век Европа ја зафатила голема економска криза, епидемии и војни за што како виновници биле окривувани Евреите, а папата Клемент IV со специјална була ја овластил Инквизицијата да ги прогонува Евреите. Бегајќи оред Инквизицијата, се проценува дека околу 90.000 Евреи од Шпанија и Португалија се доселиле на Балканот каде започнале да се мешаат со локалните Евреи и со староседелците.

За време на владеењето на Османлиите на Балканот, Евреите биле третираны на ист начин како и останатото немуслиманско население. Се занимавале со трговија и производство на волнени кебиња, јамболии и слично. Во средината на XIX век

започнале да отвораат манифактурно-индустриски претпријатија, а веќе во втората половина на тој век главен збор во трговијата имала младата македонска буржоазија.

ЗАЕДНО ЈА ДЕЛЕЛЕ СУДБИНАТА СО МАКЕДОНСКИОТ НАРОД

Според пишувањето на органит на македонските социјалисти „Политическа слобода,“ бр. 7 од 29 ноември 1898 година, во етничките граници на Македонија живееле 2.275.000 лица, од тоа 1.200.000, значи мнозинството, биле Македонци, а од тоа 90.000 евреи. Најголем дел од Евреите се чувствувале како синови на македонскиот народ, ја делеле неговата судбина и ја помагале неговата борба за национално и социјално ослободување. Евреите во Македонија многу рано ги прифатиле социјалистичките идеи и започнале да се здружуваат во групи по примерот што го воведол социјалистот Васил Главинов на парламентарните избори во 1920 година евреите своите гласови најмногу ги дале за кандидатите на левицата.

Значајно било ангажирањето на Евреите во помагањето на македонскиот народ во предилинденскиот период и во текот на Илинденско востание. Евреинот Јакоб Домазет од Костур давал платно за облека и опрема за македонските востанички чети, а Јакоб Коен исто така од Костур помагал во одржување на курирски врски. И Многу Евреи со пушка во рака или на друг начин активно учествуваа во Илинденското востание.

И солунските Евреи многу ја помагале организацијата ВМРО. Познато е дека хотелиерот Аврам Мазну, фабрикантот Давид Каички, превозникот Давид Качачки и тројцата браќа Хасит помагале во снабдувањето на членовите на организацијата со оружје и муниција.

За битолчанецот Рафаел Камхи се знае дека присуствувал на Основачкиот конгрес на ВМРО (Внатрешната македонска револуционерна организација) на 23 октомври 1896 година во Солун и дека другарувал со револуционерите Гоце Делчев, Јане Сандански, Даме Груев, Ѓорче Петров и други. Камхи собирал Парицни прилози за организацијата, долги години бил врска

помеѓу централниот комитет на ВМРО и задграничните претставништва, а патувал и во специјални мисии за организацијата во странство. На познатиот новинар Аарон Асса, Евреин по потекло од Бугарија, кој го интервјуирал Рафаел камхи во Израел во неговата длабока старост, тој му изјавил дека се чувствува повеќе како Македонец одколку Евреин, дека ја сака македонската земја како своја, македонците како родени браќа, а слободна Македонија како јазначајна цел во неговиот живот.

На првите парламентарни избори во Отоманската империја во 1910 година левицата на ВМРО за свој кандидат во Мецлисот (Турскиот парламент) го предложило Димитар Влахов, социјалист, чиј избор го помогнал и Еврејскиот социјалистички клуб „м Социјалистичка федерација,, или „Федерацион социалист,, (Federation Socialiste).

Македонските Евреи меѓу двете светски војни биле организирани во Еврејски општини, во рамките на Сојузот на еврејските општини на кралството Југославија со седиште во Белград.

Според пописот на населението од 1921 година во кралството Југославија од 12.017.323 жители, 64.221 биле Евреи.

Поради сиромаштија, капиталистичката експлоатација и растот на антисемитизмот голем број Евреи биле приморани да емигрираат во Америка.

ПОРАСТОТ НА АНТИЕВРЕЈСКОТО РАСПОЛОЖЕНИЕ ВО КРАЛСТВОТО ЈУГОСЛАВИЈА

Антисемититското расположение во кралството СХС почнало да се шири уште веднаш по неговото формирање во 1918 година. Младата српска, хрватска и словенечка буржоазија била алачна за што пократко време да приграби што е можно поголем капитал, а за таа цел голема пречка гледа во Еврејските трговци, индустријалци и занаетлии. Антисемитските идеи,

превземени од германија и Австрија, преку хрватска се шират низ целото Кралство.

Новинарот од Бјеловар Милан Обрадовиќ уште во 1920 година го напишал памфлетот: "Како да го решиме еврејското прашање", со цел да укаже на „опасноста“ од Евреите и предлагал да се забрани Евреите слободно да се движат, како и да се протераат во гета, да им се забрани да се нарекуваат „хрвати од мојсијевска исповест“, да им се ограничи школувањето во сите школи и уште многу други слични идеи!?

Положбата на Евреите во кралска Југославија многу се влошила за време на профашистичката влада на Милан Стојадиновиќ и владата на Драгиша Цветковиќ - Мачек. Оваа ненародна влада донесла голем број закони, прописи и наредби за прогонување на Евреите, поради што многу евреји се иселиле во Палестина. Така на пример, на 27 јули 1939 година владата на Цветковиќ-Мачек усвоила прописи во кои, помеѓу останатото, се предвидувало:

1. Евреите кои дошле во кралството Југославија после 1 јануар 1935 година морале да ја напуштат во рок од три месеци;
2. Евреите кои дошле во кралството југославија пред 1 јануари 1935 година, а не живеат во него повеќе од 10 години, морале да ја напуштат во рок од шест месеци;
3. Евреите кои живееле во кралството Југославија повеќе од 10 години, а не биле југословенски државјани морале да го напуштат во рок од една година.

Антиеврејското законодавство во предвоена Југославија било подржано и од тогашниот печат. Во кампањата што се појавила весникот "Балкан" во 1938 година се објавени првите расистички текстови со антиеврејска содржина со што ширум се отворени вратите за создавање на антиеврејско расположение. Загрижени заради порастот на антисемитизмот, делегација на Сојузот на еврејските општини во кралството што ја предводел Фридрих Попс го посетила на 22 февруари 1939 година претседателот на Министерскиот совет Драгиша

Цветковиќ кој го сватил овој настап како политички гест и ги испратил со зборовите: "Не е во интерес на Евреите да се занимаваат со политика... Сепак работите добија несакан тек".

На овој начин кралската влада широко ги отворила портите на фашистичката теорија за расите и на тој начин подготви тло за најголемата трагедија на Евреите во некогашното кралство југославија.

Во 1930 година во Македонија се регистрирани 4.610 Евреи. Во април 1941 година во Битола, Скопје, Штип и во некои помали места во Македонија имало 2.150 еврејски семејства со 7.762 членови, а ним им се придружиле уште 300 Евреи од Србија, најголем дел од нив од Белград, по германската окупација.

ТЕОРИСКА И „НАУЧНА„ ОДБРАНА НА АНТИСЕМИТИЗМОТ

Главни предводници на антиеврејското расположение во Европа во првата половина на XX век се Адолф Хитлер и Бенито Мусолини. Тие го прифатија антисемитизмот како основа на нивната идеологија и теорија за расите што „теоретски„ ја образложи Адолф Хитлер во неговата злогласна книга „Мајн Кампф„ /Мојата борба/, што ја напиша додека беше на робија по неуспешниот обид за насилно превземање на власта во Германија во 1923 година. Меѓутоа првите теоретски и „научни„ образложувања и оправдувања на антисемитизмот се појавуваат во Германија уште во првата половина на XIX век кога во Бранови, во текот на 1829, 1830 и 1848 година масовно се манифестира антиеврејско расположение.

Во текот на 1843 година во Германија се појавува „научниот„ труд на Бруно Бауер за еврејското прашање, а нешто подоцна и универзитетскиот професор Ролинг придонесол за ширењето на антисемитизмот меѓу интелектуалците во Германија.

Водачот на Национал-социјалистичката партија на Германија Адолф Хитлер, а заедно со него и целата германска реакција и крупна буржоазија, опиени со реваншистички идеи по празот во I Светска војна за главни виновници на сите германските

неприлики ги сметаа Евреите. Занесени од идејата за чиста - "ариевска" раса, превземена од деветнаесеттиот век, како примарно прашање за своето делување го сметаа дека е "решавањето на еврејскиот проблем". Национал-социјалистите, или скратено нацистите, со Хитлер на чело, за таа цел формираат „ударни групи,, (С.А.) кои носеле темни кошули со кукаст крст и „специјални одреди,, (ЕсЕс), кои носеле црни кошули со мртвечка глава на ракавот.

По освојувањето на власта на 30 јануари 1933 година, Хитлер комплетно се посветува на остварување на идејата за илјадагодишен рајх!

Само два месеци по доаѓањето на власт на Хитлер, во Германија се донесени првите закони со антиеврејска содржина почнувајќи од 1 април 1933 година германските Евреи биле приморасни да носат жолта шестокрака „Давидова ѕвезда,, и на тој начин да се разликуваат од останатите германски граѓани. Во мај истата година на еден берлински плоштад се запалени купишта книги за кои нацистите тврделе дека се „еврејски заразени,, а меѓу нив биле и делата на големиот германски поет Хајнрих Хајне.

На 15ти септември 1935 година донесен е таканаречениот „расен устав" на Германија што, меѓу останатото, содржел и два антиеврејски закона: "Закон за правото на државјанство" и "Закон за заштита на германската раса и чест". Токму овие закони биле уште еден чекор повеќе кон најголемата трагедија за евреите ширум Европа.

Антиеврејското расположение кулуминира во нооќта помеѓу 8 и 9 ноември 1938 година, позната како “Кристална ноќ”, кога се убиени и ограбени голем број Евреи и запалени многу синагоги, работилници, дуќани и домови.

Таканареченото Еврејско прашање во Германија еволуирало зависно од внатрешните политички прилики во земјата и постанало главна преокупација на нацистичките идеолози кои ја застапувале теоријата дека германската раса е единствената чиста и совршена раса предодредена да владее со останатие

народи во Европа. Како што наведува акад. д-р Александар Матковски во неговата книга: "Историја на Евреите во Македонија", еден од водечките идеолози на национал-социјализмот Алфред Розенберг изјавил на 8 февруари 1939 година дека решение за „еврејското прашање,, е до последниот Евреин да ја напушти територијата на третиот Рајх,, истиот тој Розенберг на 28 март 1941 година изјавил дека: "Еврејското прашање ќе биде надминато ако секој Евреин ја напушти Европа,, а раководителот на расниот оддел на национал-социјалистичката партија на германија Валтер Грос во текот на 1943 година изјавил дека можен излез од еврејското влијание е само потполно уништување на Евреите.

Решавањето на „Еврејското прашање,, нацистите им го довериле на своите специјални одреди - по зло познатите ЕсЕс трупи на чие чело бил самиот Хитлер, којшто истовремено бил и водач на Рајхот, и врховен командант на вооружените сили, вермахтот. Негови најблиски соработници биле Херман Геринг и Хајнрих Химлер кој бил шеф на ЕсЕс трупите, министер за внатрешни работи и шеф на полицијата.

Највисоко тело на специјалните единици бил „врховниот совет на ЕсЕс,, што го сочинувале 12 управи задолжени за спроведување терор над поробените народи и нивно истребување, од кои четвртата управа - Гестапо, директно одлучувала за животите или за смртта на милиони луѓе. Гестапо бил поделен на одсеци и реферати. Рефератот IV Б 4, на чие чело се наоѓал Карл Адолф Ајхман бил задолжен за ликвидацијата на Евреите и за германизирање на делови од окупираната Европа. Еден од помошниците на Ајхман, Глобохник, во текот на 1941 година, по донесувањето на одлуката за ликвидацијата на Евреите, организирал во близината на полскиот град Лублин дури 50 работни логори и четири логори за ликвидација /логори на смртта/: Белзец, Мајданек, Солибор и Треблинка каде се убиени и Евреите од Македонија.

Поранешниот генерален конзул на Германија во Скопје Теодор Данекер бил исто така назначен за еден од помошниците на Адолф Ајхман. Завземајки висока функција во Гестапо, како

специјален пратеник за еврејски прашања во германската амбасада во Софија, Теодор Данекер без големи напори успеал да ги убеди своите бугарски истомисленици да им предадат на нацистите 20.000 Евреи од „новоослободените територии,, (Вардарска и дел од Егејска/Беломорска Македонија, Тракија и пиротскиот крај).

Преговорите за предавање на Евреите од страна на фашистичка царборисовска Бугарија на нацистите ги започнал германскиот амбасадор во Софија Адолф Хајнц Бекерле по налог на рефератот IV B 4 со бугарскиот министер за внатрешни работи Петар Грабовски, а подоцна тие преговори му ги препуштил на Теодор Данекер.

СЕ ВЛОШУВА СОСТОЈБАТА НА ЕВРЕИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА

Пред почетокот на втората Светска војна во Македонија постоеле две еврејски антифашистички организации: "Somer Asciaг" (Чувари на земјата) и "Техелет лавани" (Синобели).

По необјавената војна и нападот на кралството југославија од страна на нацистичка Германија на 6 април 1941 година, веќе следниот ден, на 7ми април 1941 година и во Скопје влегоа германски трупи од нивните бази во фашистичка Бугарија. Истиот ден (7ми април 1941) германските војници започнале со невиден грабеж на еврејските имоти и дуќани што продолжил и во следните два дена. Украдените работи како „воен плен,, окупаторите ги праќале во Германија. На сцената веднаш стапиле и злогласните „ајнзац,, трупи - специјални единици што ги формирал шефот на управата за безбедност во Рајхот Хајдрих и шефот на Гестапо Хајнрих Милер уште во 1939 година со задача да ги ликвидираат непријателите на Рајхот. Од 1941 година тие биле ставени на располагање на рефератот IV B 4 под команда на Адолф Ајхман.

„Ајнзац,, групите делувале во Македонија се до предавањето на власта од страна на Германците на нивните фашистички сојузници, царборисовска Бугарија. Од тој момент, германските настојувања да се реши Еврејското прашање на овие простори

што ги претставувале ајхмановите луѓе Данекер и Бекерле биле препуштени за реализација на Министерството за внатрешни работи на Бугарија и Комесаријатот за Еврејски прашања при ова министерство чија единствена задача била ликвидација на Евреите во „новоослободените, т.е. окупираниите територии.

На состанокот одржан во Виена на 21 и 22 април 1941 година помеѓу министрите за надворешни работи на Германија и Италија Робентроп и Ѓано окупирана Македонија била поделена на три дела од кои поголемиот бил приклучен на царборисовска Бугарија, помаликот Албанија, а во Егејска Македонија била создадена германска окупациона област.

По навлегувањето на бугарската фашистичка окупатоирска војска во Македонија, според споменатиот договор на министерско ниво во Виена, во знак на благодарност кон своите сојузници, посебно кон фашистичка Германија, бугарската влада најенергично се посвети на решавање на Еврејското прашање.

Следејќи го активностите на бугарската фашистичка окупациона власт, која со економски мерки и специјално антисемитско законодавство работела на материјално и физичко уништување на Евреите во окупираниите делови на Македонија. Кон крајот на 1942 година ПК на КП на Македонија објавува проглас со којшто ги повикува Евреите да се борат рамо до рамо со македонскиот народ. Во прогласот, помеѓу останатото, се нагласува: "Бугарските и германските фашисти подготвуваат голема трагедија за Евреите, а предавничката бугарска влада спроведува кон вас Евреите политика на Гестапо. Вашите дуќани се опљачкани од германските разбојници, а ги дограбија бугарските окупаторски бандити...". Во прогласот се вели исто така дека во Полска и Романија веќе започнало големо истребување на Евреите и дека и на нив (македонските Евреи) ќе им дојде ред. Заради тоа Евреите се повикуваат да се борат рамо до рамо со македонскиот народ.

На овој повик одговориле многу Евреи. Само од Битола во НОБ активни се бореле 37 Евреи, од кои тринаесет ги дале своите

животи на олтарот на слободата, меѓу кои и Естреа Овадиа Мара, подоцна прогласена за народен херој. Многу Евреи имале и високи позиции во антифашистичкото движење во Македонија, меѓу останатите: Жамила Колономос, Исак Сион, Алберт и Бено Русо, Мориц Романо, Бранко Фрицханд, Морис Шами, Ѓорги Блајер, Бенјамин Самоковлија и други. Истакнатиот дипломат и драматург Коле Чашуле како илегалец долго време се криел од бугарската фашистичка полиција во еврејските куќи во Скопје, а во атентатот на злогласниот бугарски крвник Мане Мачков учествувал и 15-годишниот Евреин Бранко Фрицханд. Голем активист бил и Исак Сарфати од Битола во чиј стан илегално престојувале Стеван Стив Наумов (народен херој), Вера Ацева и други револуционери. Битолскиот Евреин Рафаел Батино храбро загинал во борбите во Санџак во 1942 година, а греведувал марксовиот „Капитал,, додека бил во затвор во Сремска Митровица

Во текот на 1942 година со активности против бугарските фашисти се истакнале и битолчаните Аврам Анаф, Давид Романо, Виктор Пардо, Ели Фараџи, Морис Шами, Мориц Романо, Роза Камхи и други. А во куќата на битолчанецот Пепо Хасан механичарот Бено Русо изработил печатница во која секоја недела се печателе просечно по пет килограми пропагандни материјали против окупаторот. Во 1943 година на партизанските одреди се приклучиле Алберт Касорла - Берто, Алберт Русо – Коте, Адела Фараџи, Стела Леви, Естреја Овадија - Мара, Жамила Колономос, Самуел Садикарио - Симо, Соломон Садикарио - Мо, Моше Бахар кој загинал при ослободувањето на Кичево и други.

Затоа што ја помагале Народноослободителната борба во Македонија, бугарската окупациона фашистичка власт ги осудиле битолските Евреи во 1942 година на колектина казна од 4.500.000 лева.

***

Нацистите во Германија паралелно со плановите за окупација на Европа правеле планови и за ликвидирање на Евреите а за тоа надлежни биле по зло познатите "ЕсЕс" единици.

Врховниот совет на Рајхот имал 12 управи, од кои цетвртата, Гестапо, одлучувала за животот или смртта на милиони луѓе. Гестапо имал свои отсеци или реферати. Рефератот IV Б 4, на чие чело се наоѓал Карл Адолф Ајхман бил задолжен за уништување на Евреите и за германизација на окупираниите територии. Во тој ист реферат биле вработени и домашни предавници. Токму рефератот IV Б 4 ги организирал концентрационите логори со гасни комори и крематориуми во кои животите ги загубиле милиони луѓе. Еден од помошниците на Адолф Ајхман бил и Глобочник кој бил одговорен за ликвидирањето на Евреите во Полска. Тој организираам 50 работни логори во Лублин и четири логори за ликвидации во Белзец, Мајданек, Солибор и Треблинка каде се ликвидирани 7.132 Евреи од Македонија.

Германскиот генерален конзул во Скопје во кралска Југославија Теодор Данекер подоцна постанал еден од помошниците на Адолф Ајхман. Во текот на војната и окупацијата, многу високо котирајќи во Гестапо, како специјален претставник за еврејското прашање во германската амбасада во Софија, Данекер без многу напор успеал да ги убеди бугарските власти да предадат на Германија 20.000 Евреи од Вардарска и Егејска Македонија.

БУГАРСКИТЕ ФАШИСТИ ГО СТЕГААТ ОБРАЧОТ НА МАКЕДОНСКИТЕ ЕВРЕИ

Гледајќи можност за реализација на своите Санстефански соништа за „Голема Бугарија,, , претседателот на владата во Софија Богдан Филев на 1 март 1941 година го потпиша пристапувањето кон Тројниот пакт. Бидејќи поголем дел од Македонија се најде под окупација на фашистичка Бугарија, а за да не ги повреди чувствата (!) на своите сојузници, Ајхман му наредил на Данекер да им ги препушти репресивните мерки - апсења, претреси, егзекуции и сл. на бугарските окупациони власти против македонските Евреи , за што со невиден жар се занимавал Комесаријатот за еврејски прашања при бугарското Министерство за внатрешни работи и бугарската полиција. Теодор Данекер требало само да врши општ надзор на се што превземале Бугарите. Ополномоштениот од германското

Министерство за надворешни работи во Софија Адолф Хајнц Бекерле добил наредба да и започне првите преговори со министерот за внатрешни работи на Бугарија Петар Грабовски за депортацијата на 20.000 Евреи од Вардарска и Егејска Македонија. Бекерле подоцна му го препуштил тоа овластување на бившиот генерален конзул во Скопје, а подоцна капетан на ЕсЕс трупите Теодор Данекер.

На бугарската окупациона власт во Македонија и на фашистичката влада во Софија им било кристално јасно какви се намерите на нацистичка Германија со Евреите ширум окупирана Европа. Во прилог на ова тврдење е разговорот помеѓу министрите за надворешни работи на Германија и Бугарија Рибентроп и Попов воден на 26 ноември 1941 година во Берлин кога Рибентроп отворено му ја претставил идејата на Хитлер да ја „исчисти„ Европа од Евреите. Веќе на втората средба на двата министри одржана на 30 декември 1941 година разговарано е конкретно за подготовка за депортација на Евреите од Бугарија.

Впрочем, депортацијата на Евреите од Бугарија било најзначајно прашање воопшто во контактите и преписките меѓу двете по зло усојузени страни. Адолф Бекерле, на пример на 9ти мај 1942 година го известил Министерството за надворешни работи на Германија за преговорите со бугарската влада, а на 19 јуни 1942 година добил известување од Берлин за разговорите помеѓу министрите Рибентроп и Попов со заклучок од нивниот состанок да бидат депортирани сите Евреи од Бугарија во источните германски окупирани области, поконкретно во Полска.

Позната е изјавата на бугарскиот министер за внатрешни работи Грабовски од 25ти јуни 1942 година кога рекол: "Мерките што до сега се превземени по еврејското прашање беа резултатни, но недоволни. Затоа ова прашање треба конечно да се разреши... Треба да се превземат нови мерки против Евреите... Неопходно е да се делува брзо и ненадејно...".

За постигнување на зададената цел за делување „брзо„ и „ненадејно„ на 28 април 1942 година бугарското собрание го

донесе Законот со којшто на Министерскиот совет /владата/ му се даде задача да превземе „мерки за средување на еврејското прашање, како и за сите прашања поврзани со овој проблем. Според споменатиот закон што бил потврден со царски указ на Борис III, објавен во нивниот "Службен вестник" /Службени лист/ бр. 148, од 9ти јуни 1942 година, Министерскиот совет се задолжува да ги зајакне мерките за ограничувањата на Евреите, како и да донесува прописи, одлуки и други акти против Евреите.

Министерскиот совет донесол одлука на 26 август 1942 година со којашто се формира Комесаријат за еврејски прашања во составот на Минисатерството за внатрешни на работи и на 3 септември 1942 година го назначува Александар Белев за негов комесар (забелешка: По војната осуден на смрт како воен злосторник и егзекутиран). Централата на овој Комесаријат била во Софија, а тој имал свои делегати и органи насекаде кадешто имало Евреи во царството Бугарија.

Работата на Комесаријатот за еврејски прашања што делувал во тесна соработка со германската амбасада во Софија и со Гестапо ја плаќале самите Евреи од "Фондот на еврејските општини" создаден со блокирањето на еврејските сметки во бугарските банки, од кои биле одземани од пет до 12 одсто од износот на средства на сметките. На овој начин бугарските фашисти легално (!?) го пљачкосувале имотот на Евреите на окупираните територии.

Со наредба на Комесаријатот за еврејски прашања од 22 септември 1942 година, за нивен делегат во Скопје бил именуван Иван Захаријев. А со ваквите делегати на чело на еврејските општини, самите општини практично постанале центри за уништување на Евреите.

Трагедијата на македонските Евреи почна уште на 7 април 1941 година, на самиот прв ден од влегувањето на германските единици во Скопје. Истиот ден започна недвидено пљачкосување на еврејските продавници кои биле разграбени како "воен плен". Пљачкосувањето продолжило и во наредните денови.

Во делот на Македонија што потпаднал под германска окупација веднаш стапиле на сцена таканаречените „ајнзац,, - групи, специјализирани единици што ги формирале шефот на Управата за безбедност на Рајхот, Хајдрих и шефот на Гестапо Хајрих Милер уште во 1939 година. Овие групи имале задача да ги ликвидираат непријателите на третиор Рајх, а од 1941 година биле придодадени на одсекот IV Б 4 и биле ставени под команда на Адолф Ајхман.

Хаупштумфирерот Теодор Данекер се потрудил за распламсување на антиеврејската пропаганда во Македонија. „Ајнзац,, - групите дејствувале во Македонија се до моментот кога Германците им ја предале власта на своите сојузници и нови окупатори на Македонија - Бугарите. Од тој момент, германските настојувања за решавање на еврејското прашање директно ги пренесувале и застапувале Теодор Данекер и Бекерле преку бугарското Министерство за внатрешни работи и Комесаријатот за еврејски прашања формиран во рамките на ова министерство исклучиво со задача да се ликвидираат Евреите. Бугарската влада, по влегувањето на бугарските фашисти на територијата на Македонија, во знак на благодарност на Германците енергично се посветила на решавањето на еврејското прашање.

БУГАРСКИТЕ ФАШИСТИ СИСТЕМАТСКИ ГИ УНИШТУВААТ ЕВРЕИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА

Трагедијата на македонските Евреи многу студиозно ја проучи и претстави познатиот македонски историчар, академик Александар Матковски во своето дело: "Историја на Евреите во Македонија" кое доживеа повеќе изданија на македонски, хебрејски, англиски и шпански јазик. Извонредно автентичен е приказот на оваа тема и на израелскиот новинар по потекло од Бугарија Аарон Асса, како и трудот на Жамила Коломонос и други, Филмот „Трето полувреме,, што предизвика многу возбудувања во Република Бугарија пред некоја година е исто така веродостоен приказ за однесувањето на бугарскиот фашистички окупаторски режим во Македонија во текот на Втората светска војна. Одличен приказ набугарско/германскиот

злостор над македонските Евреи е и филмот „Ослободувањето на Скопје,, - македонски кандидат за престижната награда Оскар.

***

Антиеврејските закони и други акти што ги донесе фашистичка Бугарија против Евреите многу јасно укажуваат на еволуирањето на бугарското расположение за уништување на Евреите како економски и политички фактор во царството, со крајна цел тие физички да беда уништени.

„Народното собрание,, на царборисовска Бугарија на 21 јануари 1941 година го донесе фамозниот „Закон за заштита на државата,, со цел да ја „заштити,, бугарската нација од Евреите кои биле прогласени за државни непријатели, а според истиот закон тие можеле да се занимаваат само со индустрија, трговија и занаетчиство. За Евреите според истиот закон била забранета државна служба, како и работа во просветата и културата, "за да неможат да шират еврејска пропаганда".

За економското уништување на Евреите во окупираните територии, но и во самата Бугарија во времето на владеењето на фашистичкиот режим на Борис III придонесе и "Законот за еднократен данок" објавен во „Државен вестник,, бр 151 од 14 јули 1941 година, според кој сите Евреи морале да и отстапат една петина на државата од својот имот. Според проценките на бугарската фашистичка власт, само имотите на скопските Евреи, на пример, биле проценети на 320 милиони лева. Од тој имот бугарската окупациона власт планирала да наплати 59 милиони лева, но подоцна биле отпишани 2.548.434 лева. Со други зборови, секој Скопски Евреин морал да плати во просек 17.082 лева. Бугарските окупатори успеале да наплатат од скопските Евреи 42.643.728 лева, или во просек 12.872 лева за секој скопски Евреин.

Бугарската ентиеврејска хистерија во окупираните делови на Македонија само добивала на интензитет се со намера да се постигне крајната и однапред зацртана цел - нивно физичко уништување. Веќе на 4. октомври 1941 година филијалата на

бугарската трговско-индустриска комора за скопската и битолската област издала наредба со која на Евреите им се забранува занимавање со трговија и индустрија, а постоечките трговски и индустриски фирми Евреите биле приморани да ги ликвидираат во рок од една година. Со оваа мерка, практично е означен крајот на присутвото на Еврејските трговци и индустријалци на економската сцена во Македонија.

Но, царборисовската фашистичка власт не останала само на тоа и Бугарите продолжиле да донесуваат закони за целосно економско уништување на македонските Евреи. Така на пример, со наредбата бр. 5, од 8 април 1942 година Комесаријатот за Еврејски прашања целокупниот имот на македонските Евреи го ставил под државна контрола, а со наредба на истиот комесаријат бр. 77 од 12 февруари 1943 година се предвидувало брзо ликвидирање на занаетчиските дуќани на македонските Евреи.

Бугарската фашистичка власт слепо следејќи ги политиките на Третиор Рајх и самите беа цврсто решени да ги иселат Евреите од Македонија во источните германски окупирани територии (Полска) и на 2 март 1943 година е донесена одлуката за целосна конфискација на целокупниот имот на Евреите во Македонија.

ПАРАЛЕЛНО СО ЕКОНОМСКИТЕ И ПОЛИТИЧКИ ОГРАНИЧУВАЊА НА ЕВРЕИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА

Споменатиот „Закон за заштита на државата,“ ги донесе првите политички ограничувања на Евреите во Македонија. Според тој закон Евреите биле должни почнувајќи од 14 јули 1941 година да го пријават своето етничко потекло на полицијата за да бидат воведени во посебни картотеки.

Евреите од Македонија не можеле да добијат бугарско државјанство и се третираше како државјани на кралството Југославија. Како такви, за престојот на „бугарска,“ (?) територија морале да поседуваа специјални лични карти и да плаќаат месечен данок од 30 лева. Исто така, на Евреите од Македонија им било забрането да гласаат или да бидат

избирани, не можеле да бидат службеници во државни и приватни организации и установи, не смееле да носат униформи, ниту да служат во бугарската армија, а биле приморани да плаќаат откуп за тоа неслужење. Но тоа не бил крајот на политичкиот прогон на македонските Евреи од бугарските окупатори! Македонските Евреи не смееле да имаат фамилијарни презимиња што завршуваат на ОВ, ЕВ, ИК, или СКИ, а на новородените деца морале да им даваат имиња исклучиво од списокот на имиња што го составила бугарската окупациона власт, што бил закачен во Комесаријатот за еврејски прашања. Окупаторската полиција можела да забрани влез во јавни локали на лица со еврејско потекло, а Евреите не смееле да живеат во ист стан со лица од бугарско потекло. На Евреите просторот за живот им бил ограничен зависно од членовите на семејството.

Со наредба на бугарското Министерство за железници и пошти од 28 јуни 1941 година бугарската фашистичка окупациона власт им наредила на лицата од еврејско потекло во Македонија до 5 јули истата година да ги предадат своите радио-апарати „на чување„!?

На Евреите, исто така, им било забрането да стапат во брак, или да живеат вонбрачно со лице кое не е од еврејско потекло, а не можеле ни да се населуваат во доредени квартали во градовите.

Врз основа на „Законот за заштита на државата,, комесарот за еврејски прашања Александар Белев издал наредба на 15 септември 1942 година на сите влезни врати на еврејските куќи да бидат поставени картонски или метални плочки на кои требало да биде напишано: "Еврејско живеалиште", а на левата страна веднаш до написот да стои шестокраката „Давидова звезда,, со димензии 5 x 5 сантиметри. Еврејските дуќани исто така морало да бидат означени со натписи: "Еврејско претпријатие", или "Јидиш магазин".

На 20. април 1942 година на погромот на македонските Евреи му е дадена и законска форма. На седмото заседание на бугарското Собрание изгласан е закон со којшто се задолжува Министерскиот совет (Владата) да превземе мерки

"За средување на еврејското прашање". Овој закон бил потврден со царски указ на Борис III, а бил објавен во "Државниот вестник" (Службен лист) број 148 од 9ти јуни 1942 година. Министерскиот совет според овој закон бил овластен да ги зајакне мерките против Евреите, како и право да подготвува закони, наредби и други антисемитски акти и да ги менува и дополнува законите и заклучоците на Собранието како што наоѓале за сходно. Овој закон е на самиот врв на антиеврејското законодавство во царска Бугарија, веднаш по „Законот за заштита на нацијата,“ и со него била запечатена судбината на Евреите во Македонија.

Министерскиот совет/бугарската фашистичка влада/ на својата седница одржана на 26ти август 1942 година донесува одлука за формирање на "Комесарство за Еврејскија вапрос" (Комесаријат за еврејски прашања) во состав на Министерството за внатрешни работи, а на 3ти септември 1942 година го назначува Александар Белев (кој после војната е осуден на смрт како воен злосторник и егзекутиран), за комесар. Централата на овој комесаријат била во Софија, а истиот имал свои подружници секаде во царството Бугарија и окупираните територии каде што имало Евреи со задача да ги контролира нив, но и да дава иницијативи за донесување на нови антисемитски мерки. Овој комесаријат имал тесни врски со германската амбасада во Софија, а неговата работа морале да ја плаќаат самите Евреи од фондот на Еврејските општини формиран со блокирање на сметките на Евреите во бугарските банки. Ако сметката на Комесаријатот ознесувала од 100.000 до еден милион левови, Фондот морал да покрие пет до 10 одсто од трошоците. Во фондот на Еврејските општини влегувал сиот имот на Еврејските општини, хуманитарни и културни друштва, установи и организации. Со други зборови, на овој начин бугарските фашисти легално го ограбувале имотот на Евреите и во окупираните територии.

Со наредба на Комесаријатот за еврејски прашања бр. 14 од 22 септември 1942 година за нивни делегат во Скопје бил именуван Иван Захариев. Поранешните еврејски општини кои служеле за културни и хуманитарни цели во новонастанатата

ситуација со делегати од Комесаријатот за еврејски прашања постануваат центри за уништување на Евреите.

ХОЛОКАУСТОТ НА МАКЕДОНСКИТЕ ЕВРЕИ

На 22 февруари 1943 година германскиот амбасадор во Софија Теодор Данекер и комесарот за еврејски прашања на царборисовска Бугарија Аклександар Белев во името на двете сојузнички по зло држави постигнале договор „За иселување најпрво на 20.000 Евреи од окупираните териутории во источните области,“. Со овој договор, во којшто беа прецизирани сите детали за организација на собирните логори и начинот на собирањето и депортацијата на Евреите од Македонија и Беломорието конечно беше запечатена нивната судбина.

Благодарејки на авторот Натан Гринберг кој во 1945 година ја објави книгата „Документи,“ во издание на Центарот за еврејска историја во Софија, како и на низа други сочувани документи што ги донесе бугарското фашистичко законодавство во периодот од 1941 до март 1943 година, се создава целосна слика за систематското и ревносно работење на фашистичка царборисовска Бугарија за уништување на Евреите. Само благодарејки на интернационалистичкиот и револуционерен дух на Георги Димитров во текот на краткиот државнички период на чело на НР Бугарија можеше да бидато објавени мноштво документи коишто тешко ја обвинуваат царборисовска фашистичка Бугарија за злосторот што го направи во текот на Втората светска војна над Евреите во окупираните територии. Само Геоиргидимитровска Бугарија знаеше достоино да ги признае сите гревови што ги нанесе на Евреите претходната ненародна и фашистичка власт на Борис III. Во спротивно, документите објавени во книгата на Натан Гринберг ќе се негираа или пак ќе беа прогласени за непостоечки, што е честа пракса во званичната бугарска историографија и политика денес.

***

На трагичниот 11ти март 1943 година, кога беше дефинитивно одлучена судбината на македонските Евреи му претходеа низа мерки од бугарската фашистичка власт што колуминираа со депортација на над седум илјади луѓе од Македонија и нивно уништување во концентрациониот логор за истребување Треблинка, во Полска.

Комесарот за еврејски прашања Александар Белев на 23 септември 1942 година ја потпишал наредбата Евреите од „целокупна Бугарија,, /под „Целокупна Бугарија,, се подразбирале старите бугарски предели и кон нив присоединетите делови од Вардарска Македонија, Егејска Македонија и Тракија, како и пиротскиот крај) почнувајќи од 29 септември истиот месец задолжително да носат шестокрака Давидова ѕвезда. Од носењето биле ослободени само Евреите кои биле странски државјани на пропатување низ Бугарија, деца помали од 10 години, како и бугарски Евреи кои од 1 септември 1940 година биле во брак според христијанските обичаи со лица бугарски државјани кои биле покрстени пред 23 јануари 1941 година.

За обележување на Евреите бугарската фашистичка власт изработила два вида на жолти ознаки: округли, што ги носеле Евреите со определени заслуги кон бугарската држава, а сите останати морале да носат жолта „давидова ѕвезда,,. За неносење на овие ознаки бугарската држава предвидовала казна затвор и парична казна од 100.000 лева.

Веќе кон крајот на 1942 година Министерството за внатрешни работи на царборисовска Бугарија подготвило 70.000 значки наменети за Евреите од „Целокупна Бугарија,,. На 28 декември 1942 година и скопските Евреи почнале да откупуваат вакви ознаки коишто никогаш повеќе не смееле да ги симнат!

Работејќи неуморно на конечното решение за еврејското прашање, делегатот на Комесатирајот за еврејски прашања за скопската област Иван Захариев на 25 јануари 1943 година издал наредба според која на скопските Евреи им се забранува посета на ресторани, слаткарници, кафани, млекари и на сите продавници на пијалоци и деликатеси на улиците „Цар Борис,,

и "Цар Фердинанд", како и на главниот скопски плоштад. Скопските Евреи не смееле ни да посетуваат кино-претстави во празници, во четврток, петок, сабота и недела во сите кино-сали во Скопје. На Евреите им била забранета посета на игранки, или посета на градскиот парк во Скопје секој ден од 16.00 часот во лето, или од 18.00 часот во зима.

Им биле забранети дури и посети на воените гробишта, како и на јавните плажи на Вардар, движењето по главните улици во градот, не можеле да посетуваат претстави во Народниот театар во недела, им било забрането.....

Тој ден, на 25 јануари 1943 година Иван Захаријев издал и втора наредба сите лица кои носеле еврејски знак не смееле да ги посетуваат сите хотели во Скопје со исклучок на хотелите "Софија", "Крушево" и "Ловец", кои можеле да ги посетуваат само еднаш во шест месеци. На скопските Евреи им било забрането да се кријат во јавните скривници во текот на воздушни напади. На тој начин постепено но сигурно се подготвувало „конечното решение“, за еврејското прашање, т.е. холокаустот на македонските Евреи /Холокауст: староеврејски збор што значи погром, уништување/.

Ништо подобра не била судбината на Евреите во Егејска и Пиринска Македонија под окупација на фашистичка Бугарија. Пред почетокот на II Светска војна во Егејска Македонија живееле 56.000 Евреи. Само еден од секои десет Евреи во Егејска Македонија успеал да ги преживее наци-фашистичките погроми. Според пописот од 1920 година во царството Бугарија живееле 45.600 Евреи. Нема тоичен податок колку Евреи живееле во Пиринска Македонија.

ТРЕТИОТ РАЈХ ГИ БАРА ЕВРЕИТЕ ОД СВОЈАТА СОЈУЗНИЧКА БУГАРИЈА

Комесарот за еврејски прашања на Бугарија Александар Белев на 2 февруари 1943 година го известил своето Министерство за внатешни работи дека германскиот амбасадор во Софија Теодор Данекер му соопштил дека Рајхот бил спремен да ги

прими Евреите од окупирана Македонија и Беломорието, како и „несаканите„ Евреи од „старите предели„ /од Бугарија/.

Фашистичката власт во царборисовска Бугарија веднаш се посветила на исполнување на барањето на нејзиниот сојузник - Третиот Рајх и почнала со подготовка на списоци на сите Евреи на нејзината територија и окупираните предели, а Иван Захаријев, шефот на скопската канцеларија на Комесаријатот за еврејски прашања веќе до 20 февруари 1943 година го подготвил списокот на целокупното еврејско население во Македонија и Тракија. Само два дена подоцна, на 22 февруари 1943 година германскиот амбасадор Теодор Данекер во името на Рајхот и Александар Белев во името на бугарската фашистичка влада го потпишуваат договорот за предавање на Германија во првата фаза 20.000 Евреи од Македонија и Беломорието. Со други зборови, двата верни сојузници кога станувало збор за решавање на „Еврејското прашање„ ништо не оставале на случајот.

***

Првите поединечни егзекуции на Евреите во Македонија извршени се во текот на 1941 година. Бугарската окупациона власт во Македонија им предале таа година на Германците 48 од 300 Евреи кои пребегале во Македонија од Белград, по навлегувањето на германските окупаторски сили во Србија. Сите биле стрелани на 3 декември во импровизираниот логор Јајинци во близината на Белград.

***

Со договорот помеѓу Теодор Данекер и Александар Белев од 22 февруари 1943 година депортацијата на Евреите од Македонија и Беломорието требало да започне на почетокот на март истата година; нивното предавање да се врши во определени пунктови, привремени логори во близина на железнички станици, а нивното собирање да се изврши веднаш и однадеж. Од тој момент тие (Евреите) потпаѓале исклучиво под германска надлежност (Натан Гринзберг: "Документи", стр. 8-11). Белев му предложил на министерот за внатрешни работи Габровски за

извршување на таа операција заедно да дејствуваат војската и полицијата. На Евреите требало да им се каже дека ќе бидат транспортирани во други краишта на Бугарија, но тие несмееле да знаат дека ќе бидат предадени на Германците! По нивното иселување, се разбира, еврејскиот имот би бил конфискуван во полза на бугарската држава.

Веднаш по потпишувањето на договорот Данекер-Белев забрзано започнала подготовката на објекти што требало да постанат собирни логори за Евреите. За спроведување на акцијата за собирање на македонските Евреи биле задолжени делегатот на Комесаријатот за еврејски прашања во Македонија Захари Велков, за скопската област Иван Захариев и Пејо Драганов Пеев, кој воедно бил командант на скопскиот концентрационен логор, за штипската област Стојан Христов Башчеванциев, а за битолската област Кирил Стоименов и Ѓорѓи Џамбасов. Било предвидено во Македонија да се подготват три собирни логори - во Скопје, Штип и Битола, но бил направен само еден, во големите згради на скопскиот Монопол кои и денес постојат како неми сведоци на големата трагедија. Собирниот логор бил во една од четирите згради, секоја со по 30 соби. Во секоја соба по десетина дена - се до депортирањето за логорот на смртта Треблинка, престојувале просечно по 241 Евреин!

11 МАРТ 1943

Во два часот наутро на 11 март 1943 повеќе стотини бугарски агенти, полицајци, војници и претставници на Комесаријатот за еврејски прашања ги добиле последните инструкции за почеток на грижливо и во строга тајност подготвуваната акција за собирање на македонските Евреи според грижливо однапред подготвените списоци. Пред зградите на полицијата во Скопје, Битола и Штип се собрале десетици запрежни коли што требало да го пренесат она што им се нашло при рака на избекумените од страв Евреи, како и за превоз на болни.

Тоа студено мартовско утро, четврток, бугарската војска и полиција ги блокирала сите улици и квартави во Скопје, Битола и Штип кадешто живееле Евреи. На секои десет метри бил

поставен по еден војник. Никој не смеел да помине! Во групи по тројца, со списоците со имињата и картони со адресите на живеалиштата на Евреите, бугарските фашисти се распрснале кон еврејските куќи. На полицајците им било наредено да им кажат на Евреите да ги понесат сите пари со коишто располагаат и драгоцености "за да им се најдат во неприлика". По напуштањето на живеалиштата полицајците истите ги запечатувале, а клучевите ги предавале во полицијата.

Најверодостојна слика за тоа што се случувало тоа утро на 11 март 1943 година се изјавите на малкумината Евреи коишто успеале да се спасат од погромот. Забележена е изјавата на Хескија Пијаде пред Федералната комисија на Македонија за испитување на воените злосторства кој, помеѓу останатото го рекол следното: "Ние како да ја претчувствувавме несреќата. Утрото, околу пет часот разбравме дека целиот град е блокиран... Двајца вооружени полицајци во придружба на три полициски агенти грубо ја турнаа вратата и почнаа да не прозиваат. Злато, накит, часовници, пари и се што е скапо земете со себе, патот е долг, нека ви се најде", рекле тие според сеќавањето на Хескија Пијадеизјавил Хаскија. "На улица не чекаше шпедитерска кола и неколку фамилии фатени пред нас. Малку од студот, малку од страв, се тресевме. Секој од нас гледаше во мајката, сестрата, братот како никогаш повеќе не ќе да ги види. Во дворот на Монополот беа наредени неколку маси, а од страна гледаа наредени агенти и полиција. На масите злато, накит, часовници, а џебовите на агентите, преполни. Вадевме се што понесовме со себе. Еден агент нешто ставаше во својот џеб, а нешто забележува во записникот! - Пари, пари, златото вадете го, урлаше еден агент. Ако ти најдам нешто ќе те стрелам како пес! Погледнав во соседната соба, а тамо еден агент им го симињаше накитот на мојата жена. Го претражуваше секој дел од телото, какво понижување".

Слична била атмосферата и во Битола каде на 11ти март 1943 се собрани 973 еврејски фамилии со 3.351 член. Со собирањето на битолските Евреи раководел Кирил Стоименов, Георги Цамбасов, Васил Георгиев Василев и генералот Маринов. Истиот ден, на 11 март, со 14 сточни вагони за Скопје од Битола се транспортирани 131 еврејска фамилија со 551 член. Со

акцијата таму раководеле Стојан Христов Бахчеванциев и Игнат Атанасов.

ВО СКОПСКИОТ МОНОПОЛ

Адаптацијата на просторот во скопскиот Монопол за прибирање на македонските Евреи пред нивната депортација се одвивала во најголема тајност. За извршените работи биле потрошени 1.264.609 лева. На секој агол од логорот биле поставени пушкомитралези, а во дворот се движеле полицајци со машинки, качени на коњи. Околу логорот постојани кружеле воени патроли.

Секој контакт со логорашите бил строго забранет. Во логорот имало само 15 клозети во коишто нужда се вршела групно и под надзор на полицајци. Во секоја од 30те соби биле направени полици од даски, а комуникацијата меѓу собите била невозможна. Дури три дена од собирањето на македонските Евреи во скопскиот логор им било дозволено да одат по нужда, или да наполнат вода за пиење. За по нужда секоја соба имала на располагање само половина час и голем број од затворениците заради гужвите воопшто не стигнувале да го искористат ни тоа малку расположиво време. Дури петтиот ден од приведувањето на затворениците им дале по 250 грама леб и малку чорбест грав и ориз подготвен во импровизираната кујна.

Забележен е и исказот за стравотиите во бугарскиот собирен логор во скопскиот Монопол на жените кои биле соблекувани голи. Елена Леон Ишах, лекарка од Битола, Мико Ноах од Скопје, Берта Хаим Ноах од Скопје, и други „заради прегледи“, а многу од нив биле силувани и тепани. И следните денови во логорот продолжувало пљачкосувањето на она малку вредно што успеале некако да го сокријат несреќните логорашаи. Затворениците немале никакви лекови, а бугарските стражари продавале „под рака,, кило леб што чинел 16 лева, дури за 500 лева.

Во бугарскиот фашистички собирен логор во Скопскиот Монопол на 11 март 1943 година вкупно биле собрани 7.215 Евреи, од тоа 3.313 од Скопје, 3.351 од Битола и 551 од Штип.

По два дена, на 13 март биле приведени уште 25 Евреи од внатрешноста и бројот на затвореници се зголемил на 7.240 лица. По 22 март 1943 уште 75 Евреи биле донесени во логорот во Скопје со што вкупниот број на логораши изнесувал 7.315 лица.

Во текот на десетдневното заробеништво во логорот во Скопје биле ослободени само оние Евреи кои биле по занимање лекари или апотекари со нивните семејства, Евреи шпански, италијански или албански државјани, или вкупно 165 лица.

На скопските претставници на Црвениот крст не им било дозволено да ги посетат затворените Евреи, но затоа не пропуштил прилика да го посети логорот германскиот конзул во Скопје Артур Вите, комесарот за еврејски прашања на фашистичка Бугарија Александар Белев и други фашистички претставници.

НА ПАТ БЕЗ ПОВРАТОК

Најголем број македонски Евреи се убиени во концентрациониот логор за ликвидации Треблинка, во Полска, а некои се ликвидирани во конц-логорите Аушвиц, Дахау, Берген-Белзен, Матхаузен. По завршетокот на Втората светска војна од логорите насмртта во Македонија се вратија живи само 15 Евреи, од Албанија и Италија 116 души, а од разни други логори уште 65 Евреи.

Првиот транспорт на Евреи од логорот во Скопје, придружуван од бугарски полицајци, тргнал на пат без повраток на 22 март 1943 година. Само ден пред тоа (на 21 март) било одлучено да патуваат 1.600 скопски Евреи и ним им била поделена и храна за по пат. Но на 22 март било наредено уште 800 Евреи да патуваат, од кои поголем дел не добиле воопшто храна. Вториот транспорт на македонски Евреи затворени во сточни вагони тргнал кон логорот на смртта Треблинка на 25 март и во него биле дел од скопските Евреи, сите штипски Евреи и дел од битолските Евреи. Овој транспорт, според сеќавањето на доктор Ишах Леви, уште во Скопје бил превземен од припадниците на Гестапо.

Третиот и последен транспорт на преостанатите македонски Евреи од бугарскиот логор во Скопје тргнаа на долгиот пат без престанок на 29 март 1943.

Со првиот транспорт биле одведени 2.338 македонски евреи, од кои пет починале по пат, со вториот 2.402 лица од кои три починале по пат, а со третиот транспорт биле депортирани 2.404 лица од кои пет починале по пат.

За судбината на македонските Евреи во текот на транспортот од Скопје до Треблинка податоци се добиени од документите запленети кај германската полициска чета во Нишка Бања која дала војници за придружба на транспортите, а по телефонска наредба на германскиот амбасадор во Софија Теодор Данекер.

ЛОГОРОТ НА СМРТТА ТРЕБЛИНКА

Стотина километри североисточно од Варшава, главниот град на Полска, во непосредна близина на железничката станица Малкинија, во текот на 1941 и 1942 година се изградени логорите Треблинка I и Треблинка II, чив командант бил воениот злосторник Франц Пол Штанцл.

Веднаш по пристигнувањето на возовите со композиции сточни вагони натоварени со Евреи од цела Европа, осудените на смрт на самиот перон ги разделувале во групи мажи, жени и болни. Овие последните на лице место ги праќале "во амбуланта", односно на стратиште каде со куршум во глава по кратка постапка им ги скратувале маките. Здравите мажи ги праќале во Треблинка I што бил работен логор, на останатите им ги стрижеле косите и ги соблекувале за потоа нацистите да ги водат "на капење" во херметички затворени комори. Пред да влезат во коморите на осудениците на смрт нацистите им давале сапун од пресуван пепел од порано кремираните Евреи, со тенок слој прав сапун направен од мрсното ткиво на убиените. Штом ќе ги наполнеле коморите со несреќните Евреи, вратите биле херметички затворани и преку специјалните отвори на плафонот нацистите пуштале отровен гас "Циклон Б" (карбон моноксид) од којшто луѓето умираа за

15 до 20 минути и тоа во најтешки маки! Само за еден час во Треблинка II на овој начин биле убивани до 1.000 луѓе.

Логорот на смртта Треблинка II работел со најголем капацитет од август до декември 1942 година и од јануари до мај 1943 година, кога беа убиени и македонските Евреи. На 2 март 1943 година физичарот д-р Јулијан Кразицки организирал бунт во двата логори Треблинка I и Треблинка II.

Лично имам посетени повеќе концентрациони логори на нацистите ширум Европа - Дахау, близу Минхен, што практично е прв концентрационен логор воопшто направен по доѓањето на Хитлер на Власт во Германија 1933 година, каде главно биле затворани и ликвидирани Германци противници на нацизмот и левичари /комунисти/. По капитулацијата на Германија и ослободувањето на логорот од сојузничките трупи, американските команданти натерале секој жител на Дахау да биде одведен во логорот за да види што тамо се случувало и какви се ѕверства поциниле нивните сонародници - нацисти. Неколку пати го посетив и Аушвиц каде се починети злосторства што е неверојатно како можел човечки ум воопшто и да замисли. Посебна приказна е логорот Матхаузен сместен во близина на свтрискиот град Линц, на плато дваесетина километри од градот, оивичен со делкан камен. Гледајќи од далеку мислисш пред себе имаш некој раскошен средновековен замок, но и таму според некои проценки се ликвидирани близу 700.000 главно интелектуалци од кои најголем дел од земјите на Советскиот Сојуз и Полска, но и од Балканот и други краишта на Европа.

Посебна приказна е логорот Треблинка. Таму нацистите пред налетот на Црвената Армија во ноември 1943 година, ги разрушиле гасните комори и дигнале во воздух буквално секој постоечки објект за да не остават никакви траги зад себе за злосторот што го сториле над стотици илјади недолжни Евреи. Потоа теренот од логорот грижливо го очистиле, земјиштето го изорале и на него засадиле пченица. Каков цинизам и безчувствие. Но бегајќи пред Црвената Армија нацистите сепак оставиле некаква трага - бетонските перони каде застанувале композициите со донесените Евреи од сите краишта на Европа,

вклучувајќи ги и македонските Евреи. Се разбира сочувани се и железницките шини кои како нем сведок потсетуваат на бројните железнички композиции полни со недолжни и потполно измрцварени луѓе.

***

Се проценува дека најмалку 750.000 лица се убиени во концентрациониот логор Треблинка, меѓу нив и 7.132 македонски Евреи. командантот на логорот Франц Пол Штанцл бил заробен од американските војници, но успеал да избега. Долго време тој работел во Бразил, во филијалата на автомобилската фирма Фоксваген. Неуморниот ловец на нацисти Симон Визентал успеал да му влезе во трага на тој начин што потплатил еден негов нацистички соборец со 7.000 долари. Штанцл бил екстрадиран на (западно) германските власти, каде бил осуден на казна 20 години затвор. Умрел во затворот во 1971 година.

***

Раката на правдата го стигна и првиот човек на отсекот IV B 4 на Управата за безбедност на Рајхот Карл Адолф Ајхман, кому му судеа самите Евреи во името на шест милиони убиени сонародници во Втората Светска војна.

Интересно е дека во киднапирањето на Адолф Ајхман од Бразил учествувал и скопјанецот Даниел Дано Сасон, кој пилотирал со авионот со којшто Ајхман во најголема тајност бил префрлен во Израел. По долгиот судски процес во Израел, овој злосторник бил осуден на смрт со бесење, а по извршената егзекуција и кремирање пепелта од неговото тело била фрлена во Средоземното море за да не остане никаков траг од него!

***

На еврејските жртви во Втората светска војна им е посветен голем спомен-комплекс "Јад Вашем" во Ерусалим, каде гори вечен оган. Во него се запишани сите краишта од Европа од

каде Евреите биле депортирани во логорите на смртта. На погубените 7132 Евреи од Македонија меѓутоа, им е направена голема неправда: тие во "Јад Вашем" се претставени како "Евреи од Бугарија"! Веројатно луѓето што го концепирале "Јад Вашем" користеле податоци од картотеките на логорите на смртта каде Евреите биле евидентирани од кој крај на окупирана Европа биле депортирани. Македонските Евреи биле депортирани во Треблинка од делот на нашата земја што бил тогаш под бугарска фашистичка окупација. Ова донекаде може да го објасни пропустот, но никако не може да го оправда затоа што трајно е одбележено името на крвниците кои практично ги испратија македонските Евреи во смрт.

ШТО СЕ СЛУЧИ СО БУГАРСКИТЕ ЕВРЕИ ВО ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА

Еден од "главните аргументи" со коишто се глорифицира наводниот "придонес" на Бугарија во Втората светска војна и во конечниот слом на фашизмот кому верно му служеа цели три години, денес за современата бугарска историографија е сознанието дека Бугарија, наводно, била единствена земја што му се спроставила на Хитлер и не му ги предала нејните Евреи!? Меѓутоа, истата таа бугарска современа историографија, но и политика, како да заборава дека Евреите од Македонија и Беломорието беа ликвидирани токму поради настојчивото залагање на царборисовска фашистичка Бугарија да даде свој придонес за конечното решавање на "Еврејското прашање" за на тој начин, донекаде да му се одолжи на Хитлер, барем за определен период, да ги реализира своите Санстефански соништа за "Целокупна Бугарија", или "Голема Бугарија".

Фалбите за наводниот голем (?) бугарски придонес во Втората светска војна, но и минимизирањето на реалниот учинок на другите нации од страна на бугарската историска наука се добро позната појава. Меѓутоа историските аргументи и сочуваната документација, конкретно за случајот со наводното спасување на бугарските Евреи, говорат нешто сосема подруго од она што се обидува да го наметне како сознание бугарската историографија (забелешка: налетот на црвената Армија и

капитулацијата на фашистичка Бугарија се случила со таква брзина што бугарските окупатори едноставно немале време да постапат по примерот на нивните нацистички сојузници и патрони кои уништувале се што мозеле за да не остават никаков доказ за нивните злодела. Така, на 9 септември капитулира фашистичка Бугарија, но целокупната документација за нивните закони, акти и делување во окупирана Македонија останаа, во оригинал, во насхите раце и денес се чуваат во Државниот архив на Македонија во Скопје. Копии од тие документи се депонирани во Музејот на Холокаустот „Јад Вашем,, во Ерусалим!)

Дури и еден бугарски Евреин, Израел Мајер, во написот: "Спасението на блгарските Евреи од уништување" (Спасот на бугарските Евреи од уништување), објавен во Софија во 1967 година пишува дека на 15 март 1943 година претседателот на Народното собрание на Бугарија Д. Пешев упатил протест до владата на премиерот Филов "против депортацијата на несаканите Евреи", а тој протест го потпишале и уште 43 пратеници.

Споменатиот Израел Мајер и бугарската историографија го третираат тој протест како "акт на бугарското јавно мислење". Но добро е да ги потсетиме и бугарските историчари, но и поединци како Израел Мајер и нему слични дека до тој протест дошло дури одкога судбината на македонските Евреи и Евреите од другите окупирани од фашистичка Бугарија територии била дефинитивно запечатена. Чудно е, исто така, што тогашните "народни пратеници" не се огласиле порано- пред дефинитивно да биде запечатена судбината на Евреите од Македонија и Беломорието бидејќи токму тие, како пратеници во фашистичкото Народно собрание и ги носеле /гласала за нив/ , законите на економско уништување и кратење на сите граѓански и политички права на Евреите во Македонија и Беломорието!? Од друга страна, прашање е дали е можно Филов и неговите 43 пратеници/подржувачи на апелот воопшто да се сметаат за некакво "јавно мислење" кога е сосема јасно кои се лугје можело да бидат пратеници во фашистичка царборисовска Бугарија.

Вредно е да се спомене дека на 15 март 1943 година, кога наводниот протест стигнал во народното собрание на Бугарија, веќе била решена битката за Сталинград во која најелитните германски единици го доживеаја најголемиот пораз на Источниот фронт, а која битка практично беше пресвртница во Втората светска војна и во вкупната а политичка атмосфера во Европа и пошироко. Бугарските "народни" пратеници секако не мислеле на Евреите во својата земја туку како да ја спасат сопствената кожа! Во прилог на овој заклучок одат многу факти. Така на пример, на 18 август 1943 година Адолф Бекерле го известил Министерството за надворешни работи на Рајхот дека бугарската влада не сакала да ги даде бугарските Евреи плашејќи се од репресалии од англо-американците, конкретно од воздушни бомбардирања на Софија, Варна и други поголеми градови во Бугарија, како и од влошување на меѓународната политичката ситуација што не би и одело во прилог на Бугарија.

Сосема логично се наметнува заклучокот дека развојот на работите на боиштата по завршетокот на Сталинградската битка, како и заканите за бомбардирање на Бугарија од страна на САД и сојузниците, како еден од најверните сојузници на Третиот Рајх, ги спасија бугарските Евреи, а некакво си "јавно мнение" на неколкумината пратеници во фашистичкото бугарско собрание! Од ова може да се извлече и заклучокот дека и бугарските Евреи со сигурност ќе беа депортирани во логорите на смртта доколку нацистичка Германија имаше успеси на фронтите и обратно, со недавањето (?) на бугарските Евреи на Рајхот Бугарија, барем донекаде, се обиде да се рехабилитира за злосторот што го сторија врз македонските и беломорските Евреи во Втората светска војна како верен сојузник на Рајхот и неговите сателити.

СУДБИНАТА НА ЕВРЕИТЕ ВО ИТАЛИЈАНСКАТА ОКУПАЦИОНА - ЗОНА ВО ЗАПАДНА МАКЕДОНИЈА

За разлика од бројот на Евреи во делот од Македонија што потпадна под бугарска фашистичка окупација, во западна Македонија што се најде под окупација на фашистичка Италија немало многу Евреи. Се до капитулацијата на фашистичка Италија на 8 септември 1943 година, против Евреите не се

превземале никакви мерки. Поради толерантниот став на италијанската окупациона власт, по окупацијата на вардарска Македонија и нејзиното распарчување на бугарска (две третини од територијата) и италијанска (една третина од територијата), многу Евреи од германската и бугарската окупациона зона пребегнаа во италијанската окупациона зона. Овде, во западна Македонија под владение на Италија, Евреите не морале да носат "Давидова ѕвезда", ниту да ги обележуваат своите куќи и дуќани.

До сега историската наука не познава ниту еден закон, пропис или локален акт издаден од италијанската окупациона власт во западна Македонија со антиеврејска содржина. Се разбира, повремено имало апсења на Евреи кои биле припадници на отпорот или комунисти.

ЛИКВИДАЦИЈА НА ИМОТОТ НА ДЕПОРТИРАНИТЕ ЕВРЕИ

Бугарските "ослободители" како гладни ѕверови се нафрлија на она што остана од имотот на депортираните евреи од Македонија. Со решение на Министерскиот совет /владата/ бр. 126 од 2 март 1943 година, одлучено е да се ликвидира целокупниот имот на депортираните Евреи што до тогаш останал неконфискуван. Недвижниот имот останал во сопственост на државата, а подвижниот било предвидено да биде продаден на лицитација, а приходите да му припаднат на Комесаријатот за еврејски прашања, односно на Народната банка на Бугарија.

Неколку дена по собирањето на македонските Евреи во логорот во скопскиот Монопол започнала ликвидацијата на нивниот подвижен имот. Специјални комисии оделе од куќа во куќа да ги попишуваат работите предметите, храната и се друго што преостанало од имотот на Евреите. Повредните работи ги собирале во посебни магацини, а подоцна подоцна ги дистрибуирале во разни владини установи или биле продавани.

Меѓутоа, пред секоја лицитација имотот на Евреите бил многу студиозно "прочешлан", при што не биле ретки случаите

претставници на официјалната власт да учествуваат во разграбувањето и пљачкосувањето и покрај грабежот на пари, накит и драгоцености при депортацијата на Евреите од Македонија во логорот на смртта треблинка.

Сочуван е еден документ на бугарската криминална служба бр. 2.015 од 29 јуни 1943 година во којшто се вели дека изнесувањето предмети од некоја еврејска куќа е извршено од припадници на бугарската полиција. Во документ бр. 2.407 од 29 јули 1943 година забележано е дека печатите од одредена еврејска куќа биле скршени од полицијата, а "оружејникот" (војникот) Славчо Стоилов е казнет од својата полициска управа со одземање на една четвртина од неговата плата и обврска да ги врати украдените предмети: една печка, една пружина, две наткасни, три чаршафи, три перници и едно сидно огледало.

Оригиналите на двата цитирани документи се чуваат денес во државниот архив на Македонија.

Од ликвидацијата на имотот на македонските Евреи биле добиени вкупно 33.112.714 лева.

ДЕПОРТАЦИЈАТА НА ЕВРЕИТЕ ОД ИСТОЧНА МАКЕДОНИЈА, ТРАКИЈА И СОЛУНСКО

Во првата фаза на за иселувањето на Евреите од „целокупна Бугарија" Вугарија (старите предели и окупираниите територии од вардарска и Егејска Македонија, Тракија и пиротскиот крај) за што бил постигнат и договор помеѓу комесарот за еврејски прашања Александар Белев и германскиот амбасадор во Софија Теодор данекер, било предвидено да бидат депортирани и Евреите од Егејска Македонија и Тракија. Од прифатните логори во Кавала, Драма, Сер, Ксанти и Џумурџина Евреите биле доведени во собирниот логор во Горна Џумаја, денес Благоевград, Пиринска Македонија и во логорот во Дупница. Во логорот во Горна Џумаја биле донесени Евреите главно од Беломорието, а во Дупница од Тракија.

На 18 и 19 март 1943 година два железнички транспорта со 2.617 лица се депортирани во Горна Џумаја, преку Софија до пристаништето Лом на Дунав. Вкупно од Лом се испратени 4.219 лица со бродовите „Војвода Мишиќ“, „Сатурнус“, „Цар Душан“, и „Караѓорѓе“, во Виена, каде пристигнале на 20 и 21 март и од каде Гестапо ги спровел во логорите на смртта.

По иселувањето на Евреите од Сер, Драма и Кавала бугарската окупациона власт спровела лицитација на нивните имоти од што добила 12.493.827 лева.

Од околу 56.000 Евреи кои живееле во Солун и другите градови во егејска Македонија во текот на Втората светска војна 45.850 ги изгубиле животите во логорите на смртта.

БУГАРИТЕ ПО ЕВРЕЈСКОТО ПРАШАЊЕ ПОЕКСТРЕМНИ И ОД ГЕРМАНЦИТЕ

Владата на царборисовска фашистичка Бугарија во поглед на решавањето на еврејското прашање и ликвидацијата на Евреите имала одлчен и бескомпромисен став што бил дури и многу поекстрем од ставот на самите Германци. Само за илустрација ќе наведеме неколку примери.

На 4 февруари 1943 година полпомошникот на Ајхман во Софија, амбасадорот. Адолф Бекерле со телеграма го известил министерството за надворешни работи на Рајхот за разговорите со претседателот на бугарската влада Богдан Филов кој го известил дека Велика Британија се обратила со барање, упатено преку амбасадата на Швајцарија во Софија, 5.000 еврејски деца од Бугарија да бидат пренесени во Палестина преку Турција. Богдан Филов бил против овој предлог, а Бекерле барал мислење од своето министерство во Берлин. Од таму, со телеграма упатена на 10 февруари 1943 година добиле известување дека германската страна била против „бидејќи таквиот потег можело да биде штетен за германската политика кон Арапите,“! Бекерле на 13 февруари повторно испратил телеграма до своето министерство дека иселувањето во која известил за ставот на премиерот Богдан Филов дека иселувањето на 5.000 еврејски деца од бугарија „никако не

доаѓало во предвид,, што сосема јасно говори за ставот на Бугарија кон ова прашање.

На 3 март 1943 година бил направен обид да се спасат од депортација барем 3.000 деца и 100 возрасни - македонски Евреи, кои преку Турција би заминале за Палестина. И овој обид на меѓународната заедница останал без успех поради категоричното одбивање на фашистичката влада на Богдан Филов. Од друга страна па, интересно е што дури и самите нацисти, па и Ајхман лично, од поилитички или други причини дозволувале некои Евреи да не бидат егзекутирани. Но фашистичка Бугарија, до нејзината капитулација на 9 септември 1943 година, не дозволувала никакви компромиси по еврејското прашање. Дури и транзит на помали групи Евреи преку нејзината територија фашистичка Бугарија не дозволувала.

Претставникот на Ајхман во букурешт Килингер на 14 март 1943 година го известил својот шеф дека бугарската владе не дозволувала да помине преку нејзината територија група од 77 еврејски деца на пат за Истанбул заради што транспортот морало да биде упатен преку Македонија и Тракија, каде јуридикцијата над железниците рамноправно ја делеле Бугарија и Германија. На 16 март 1943 германскиот амбасадор Бекерле повторно го известил Министерството за надворешни работи во Берлин дека бугарската влада не дозволува друг транспорт на 150 еврејски деца од Романија, а на 9 април истата година Килингер од Букурешто го известил Ајхман дека бугарската влада не дозволувала транзит овој пат на група од 74 еврејски деца од Романија кон Истанбул.

Интересно е да се спомене и барањето на Големиот муфтија на Бугарија Ел Хусеин кој му се обратил на Рибентроп со молба да интервенира кај бугарската влада која не дозволувала транзит на 4.000 деца и 500 возрасни Евреи преку нејзината територија кон Истанбул. Цврстиот став на бугарската влада против спас на одредени групи Евреи, и воопшто ставот по еврејското прашање ја потврдува и телеграмата на Адолф Бекерле до Министерството за надворешни работи на Рајхот од 12 јуни 1943 година во која тој известува дека бугарскиот министер за надворешни работи Попов му го соопштил ставот на неговата

влада дека „повеќе не била заинтересирана за судбината на депоиртираните Евреи, (станува збор за Евреите од „новоослободените тритории, т.е. од Вардарска и Егејска Македонија и од Тракија), како ни за Евреите - бугарски државјани кои живеат на територијата на Рајхот или други окупирани територии од Германците или нивните сојузници.

ЗЛОСТОРСТВОТО НЕ СМЕЕ ДА СЕ ЗАБОРАВИ, АЖИВОТОТ ТЕЧЕ И ПОНАТАМУ

Многумина од македонските Евреи кои ги преживеаја стравотиите на концентрационите логори ширум Европа, а кои по завршувањето на војната се вратија во Македонија, по кратко време повторно ја напуштија земјата и тоа засекогаш, бидејќи овде, на секој чекор ги врзуваа свежите спомени од детството за најблиските и најсаканите. Оние што останаа, на иницијатива на Димитар Влахов, набргу ја обновија Еврејската заедница која денес брои 85 (?) члена.

Според изјавата на долгогодишниот поретседател на Еврејската заедница на Македонија Бенјамин Самоковлија, кој се спасил од погромот на македонските Евреи приклучувајќи се на партизаните, во првите години по ослободувањето во Скопје имало вкупно 320 преживеани Евреи, но најголем дел подоцна емигрирале во Израел.

По погромот на најголем дел од Евреите во Македонија многу недвижен имот - куќи, дуќани и сл. останаа практично без правни наследници. Како дел од процесот на враќање на имотите, според законот за реституција на приватниот имот што по разни основи беше одземен или му припадна на државата Владата на Република Македонија што ја предводеше ВМРО-ДПМНЕ одлучи од имотите на македонските Евреи, жртви на нацифашизмот, да фиормира специјален фонд, а од тие средства се изгради прекрасен објект Фонд/музеј на холокаустот, во Скопје, еден од ректите што постои во светот, со музеј и придружни содржини каде се негува споменот на убиените сограѓани, Евреи и каде младите генерации македонски Евреи ги негуваат своите вековни обичаи и традиции.

Ваквиот гест на македонската влада остави силен впечаток во еврејската заедница ширум светот и особено во Државата Израел, со која Република Македонија негува одлични односи.

Во Скопје, 23 октомври 2016

ПИРАМИДАТА НА НАЦИСТИЧКАТА ВЛАСТ: ОРГАНИЗАЦИИ, УСТАНОВИ, ЛОГОРИ НА СМРТТА

АДОЛФ ХИТЛЕР - (водач на Рајхот и врховен командант на Вермахтот)

ХАЈНИР ХИМЛЕР - (рајхсфирер на Врховниот совет на ЕсЕс /СС/, министер за внатрешни работи и шеф на германската полиција)

"Врховен совет" на СС со 12 управи

ХАЈДРИХ и КАЛТЕНБРУНЕР /шефови на R S H A/ , главна управа за безбедност на Рајхот - управа IV: Гестапо на чело со Хајнрих Милер

Реферат IV Б 4 КАРЛ АДОЛФ АЈХМАН

Бугарски соработници на Рајхот одговорни за ликвидацијата на македонските Евреи:

ПЕТАР ГРАБОВСКИ, министер за внатрешни работи и шеф на бугарската фашистичка полиција;

АЛЕКСАНДАР БЕЛЕВ, шеф на Комесаријатот за еврејски прашања /КЕП/ на царборисовска Бугарија,

ЗАХАРИ ВЕЛКОВ, Делегат на КЕП за Македонија,

ИВАН ЗАХАРИЕВ, Делегат на КЕП за скопската област,

ЃОРЃИ ЦАМБАСОВ, Делега на КЕП за битолската област,

СТОЈАН ХРИСТОВ БАШЧЕВАНЦИЕВ, Делегат на КЕП за
штипската област,

ПЕЈО ДРАГАНОВ ПЕЕВ, Командант на бугарскиот
концентрационен лог во Скопје